

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР от Майкъл Луис	15
ВЪВЕДЕНИЕ	17

ЧАСТ I Парите в древността

1. Началото	28
2. Край реките на Вавилон	35
3. От договори към монети	43
4. Парите и древногръцкият мироглед	51
5. Империя на кредита	61

ЧАСТ II Парите в Средновековието

6. Залезът на феодалната икономика	80
7. Сарацинска магия	91
8. От мрак към светлина	104
9. Божият печатар	121

ЧАСТ III Революцията на парите

10. Невидими пари	140
11. Бащата на финансовата икономика	154
12. Епископът на парите	166
13. Парите и Американската република	179

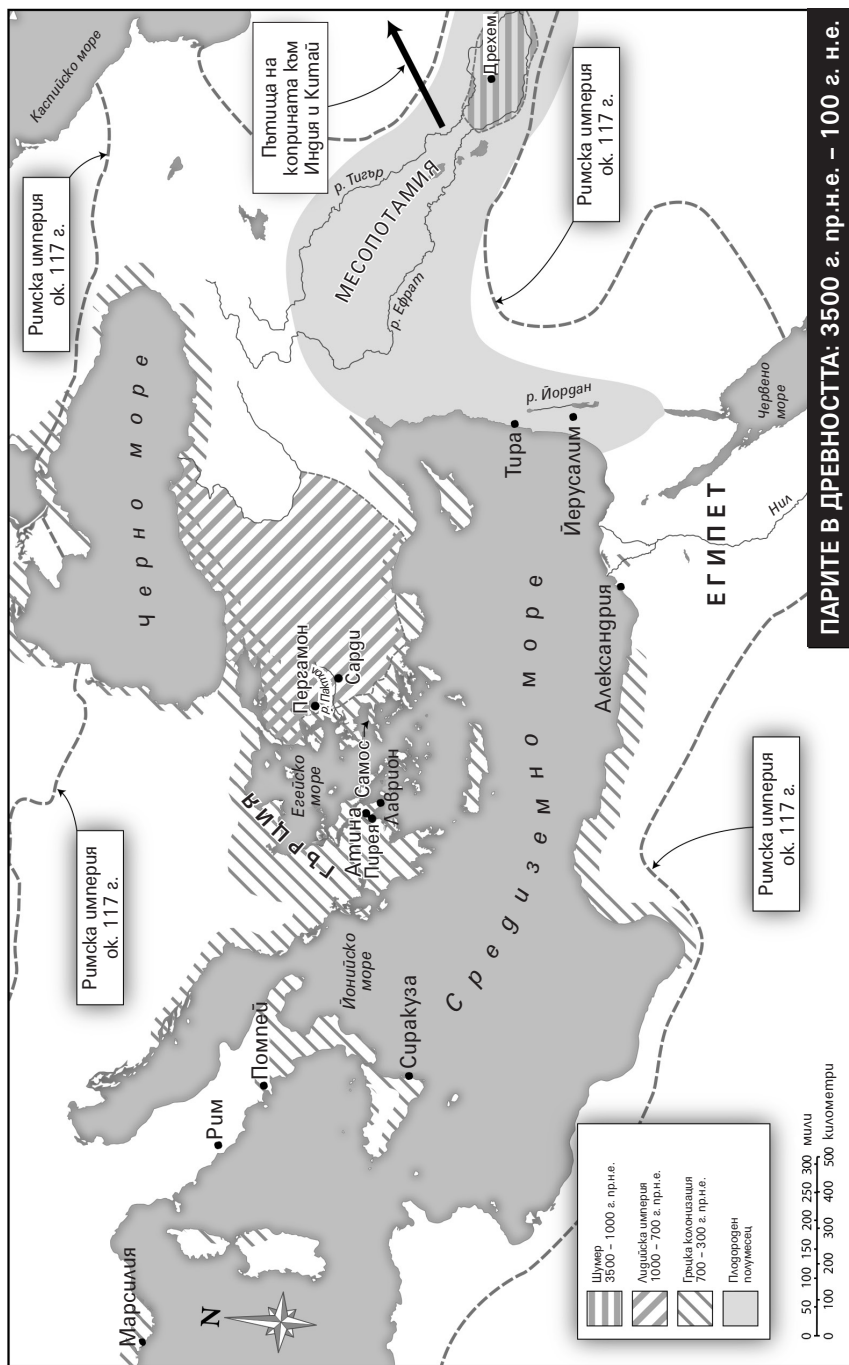
ЧАСТ IV Пари в съвременността

14. Емпиризъм и еволюционна икономика	194
15. Изпитание за парите	206
16. Пътят с жълтите плочки	220
17. Модерни времена	232
18. Към пропастта	244

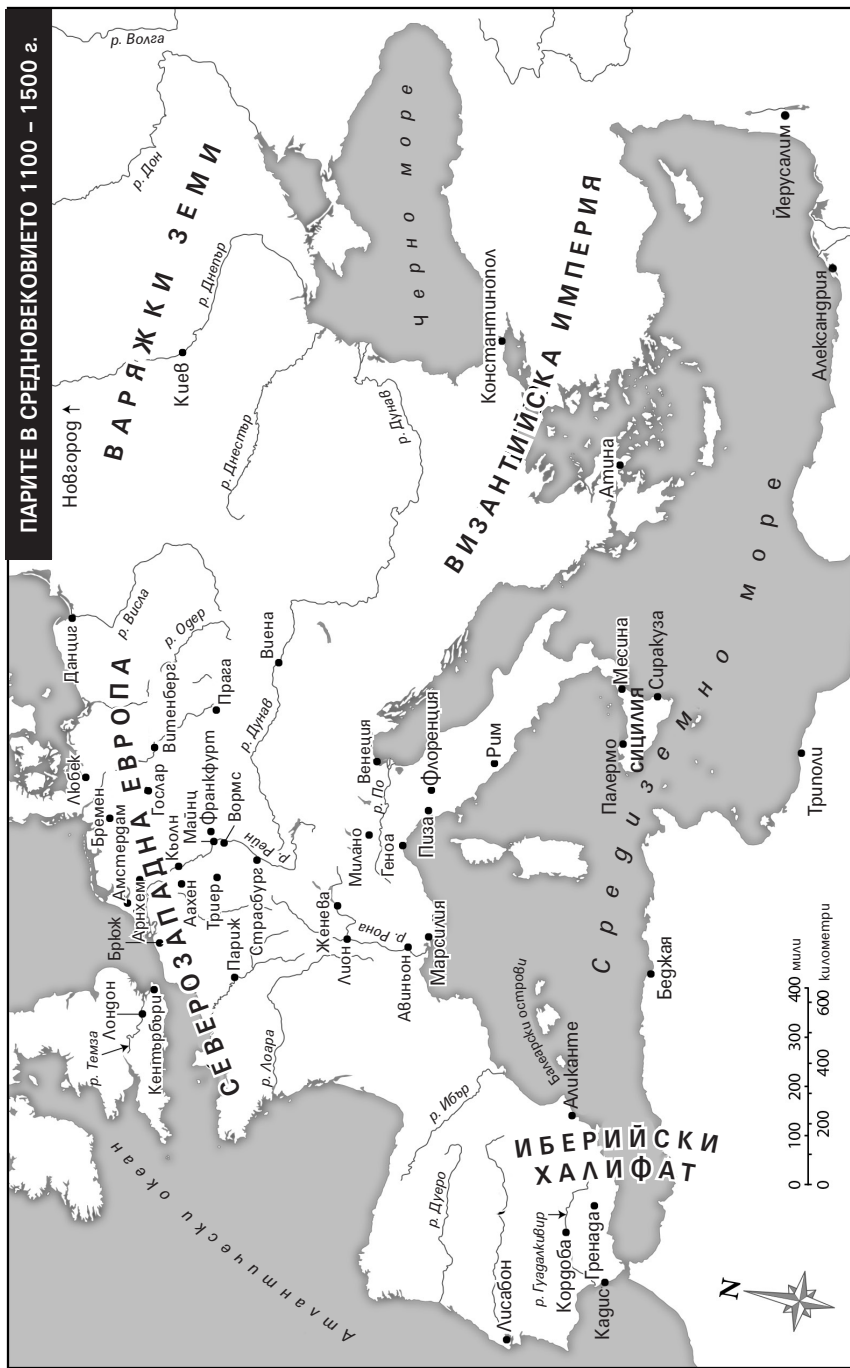
ЧАСТ V Пари без граници

19. Кои контролира парите?	262
20. Психология на парите	277
21. Еволюция на парите	288

БЛАГОДАРНОСТИ	301
БЕЛЕЖКИ	304
ИЛЮСТРАЦИИ	312
ПРИЛОЖЕНИЕ	313

ПАРИТЕ В СРЕДНОВЕКОВИЕТО 1100 – 1500 г.

Британски търговски пътища, XVIII в.

Португалски търговски пътища, XVIII в.

МОРСКИ ПАРИ 1694 – 1804 г.

Холандски търговски пътища, XVIII в.

Френски търговски пътища, XVIII в.

• Санкт Петербург

• Москва

• Суец

Нагасаки

Калкута

Чинчура

Кантон

Амой

ФОРМОЗА

Макао

Бомбай

Манила

ЦЕЙЛОН

Бруней

Гоа

Малага

БОРНЕО

ЯВА

ИНДИЙСКИ ОКЕАН

НИДЕРЛАНДСКА ИНДИЯ

АВСТРАЛИЯ

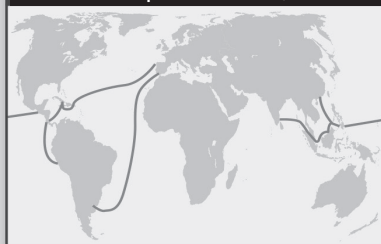
Момбаса

Занзибар

МАДАГАСКАР

Дърбан

Испански търговски пътища, XVIII в.

ЗЕМЯ ВАН ДИМЕН

НОВА ЗЕЛАНДИЯ

ЮЖЕН ОКЕАН

Една от вълнуващите черти на тази книга е начинът, по който показва връзката между парите и важни исторически събития – дори да не ви е хрумвало, че има такава. Даже и да знаете, че пищният живот на редица римски владетели е водил до девалвация на валутата, надали сте си давали сметка за връзката с краха на Римската империя. Чували ли сте, че Дарвин е загубил цяло състояние заради спекулации с акции в железниците, а теорията му за еволюцията донякъде дължим на интереса му към икономиката? Дейвид Макуилямс е написал не просто история на иновациите в парите и финансите; той изгражда нов убедителен аргумент за важната роля на тази история.

Накратко можем да го обобщим така: където съществуват пари – и финансови иновации – се случват всякакви ценни неща, отсъстващи там, където няма пари и финансови иновации. Международната търговия е очевиден пример за това, но има и ред невидими. Историята на финансовите иновации може да се наложи доста точно върху историята на изкуството например – или поне върху конвенционалното ни разбиране за нея. Всеки пилигрим, обиколил светините на западната цивилизация, завещаани от Древна Гърция, ренесансова Флоренция, Холандия от XVII век, без да го съзнава, е проследил и историята на финансовите процеси. Всички големи подеми в изкуството са били подтикнати от изобретяването на нов вариант на кредитен суап*.

Скечовите с финансовите иноватори са друг извор на наслаждение за читателя. Тези мъже като че ли по правило са от типа, който не бихте

* Суап – договор за размяна на бъдещите парични потоци на един базов актив срещу бъдещите парични потоци на друг. Кредитен суап (credit default swap) – финансов инструмент, позволяващ размяната или компенсирането на кредитния риск с този на друг инвеститор. – Бел. прев.

искали да срещне дъщеря ви. Йохан Гутенберг, папа Пий II, Джон Лоу – разказът на Макуилямс прилича на надбягване, в което измамници предават щафетата на негодници, а те – на мошеници. *Отборът на парите* притежава забележителен талант да печели доверието на хората, за да прави нови неща с парите им.

Разбира се, доверието е една от централните теми в книгата. Всевъзможните изобретения в света на парите и финансите – монети, счетоводни баланси, двойно счетоводство, резервни валути, банкноти, централни банки, ипотеки и прочее – са все израз на особен вид доверие, притежаващо способността да оцелява, колкото и да злоупотребяват с него. По същото време, когато създават прочутия балон с лалетата например, холанците измислят и вечните облигации – заем, който никога не се изплаща. *Можете ли да си представите – пита Макуилямс – какво доверие в парите трябва да има в обществото, та хората да финансират заеми, които знаят, че никога няма да се изплатят, и въпреки това да го намират за разумна форма на спестяване?* Сякаш всички неохотно сме се съгласили, че финансовото доверие, макар и често предавано, е прекалено ценно, за да се откажем от него.

Най-новият обрат, очевидно, са криптовалутите. Родени от недоверието към правителствата и банките, те в крайна сметка възпроизведоха същата нужда от доверие – и го нарушиха по обичайния начин. Макуилямс гледа на случващото се в момента в историята на парите като война за правото на доверие. *Една от големите битки през следващите години – пише той – ще се води между частните пари, издадени от частни организации, и обществените пари, издадени от държавните органи в името на народа.* Каквото и да крие бъдещето, Макуилямс заслужава доверие да се вслушаме в него. Все в някого трябва.

МАЙ КЪЛ АУИС
май 2024 г.

Пари от небето

Представете си, че от небето завалят пари. Бихте ли пхнали няколко банкноти в джоба си, преди да кажете на някого? Повечето от нас точно това ще направят, вместо веднага да съобщят на властите.

Тъкмо на такава реакция разчитал Хитлер, когато планирал да пусне милиони лири над Великобритания в разгара на Втората световна война. Знаел какво се случва, когато парите изгубят стойността си. Бил преживял хиперинфлацията във Ваймарската република и разбирал, че няма друго оръжие като парите. Те могат да дестабилизируют всяка държава – убеждение, споделяно и от идеологическия му враг Владимир Ленин, който забелязал, че най-лесният начин да разклатиш едно общество, е като сринеш валутата му.

В интервю, публикувано в лондонския Daily Chronicle на 23 април 1919 г., се твърди, че Ленин имал план да унищожи властта на парите, за да заличи докрай старата руска държава след Октомврийската революция от 1917 г.:

Хазната ни всеки ден печата стотици хиляди рубли... с нарочното намерение да унищожи стойността на парите... Най-лесният начин да смажеш духа на капитализма, е да залееш страната с ценни на пръв поглед банкноти без каквото и да било покритие. Банкнотата от сто рубли вече не струва почти нищо в Русия. Скоро и най-неукният селянин ще разбере, че това е просто листче хартия... и великата илюзия за ценността и силата на парите, на която се държи капиталистическата държава, ще рухне.¹

Хитлер и Ленин може да са били идеологически противници, но и двамата са разбирали феноменалната мощ на парите: подриеш ли нея, подриваш самата тъкан на обществото. Планът Луфтвафе да изсипе милиони банкноти над Великобритания бил свръхсекретен и известен само на неколцина приближени на фюрера. Той изхождал от предположението, че дори някои честни поданици на краля да се обърнат към властите, повечето ще сбутат, каквото си хванат, под дюшеците. Щял да мобилизира алчната *нация от магазинери*, както презрително я наричал Наполеон, срещу самата нея. Влизайки в обращение, фалшивите пари щели да предизвикат силна инфлация в страната, още повече че голяма част от икономическите ѝ ресурси били насочени към участието ѝ във войната. Търговията се свеждала до малко количество потребителски стоки и стоки от първа необходимост, поради което цените били нестабилни. В условията на лишения потокът от новите пари щял да изстреля цените нагоре и да доведе до паника. Хитлер се надявал, че кротките, покорни англичани щели да усетят как им пари под краката, а последващият хаос да удави военния им дух.

През юли 1942 г. фюрерът се заел да произвежда новото оръжие. Това щяла да бъде най-мощната фалшификация, която светът бил виждал. Изпратил телеграма до командването на концентрационните лагери, с която изисквал да му пратят печатари, гравьори, художници, колористи, словослагатели, специалисти по хартията и бивши банкови служители. Операцията изисквала също участието на математици и специалисти по разбиване на кодове, които да дешифрират номерацията на лирите. Събрала се отчаяна група от 142 измъчени, измършавели мъже от различни лагери в Третия райх, които докуцуквали в лагера *Заксенхаузен*, натоварени със задачите да разбият Банката на Англия.

Фалшификаторите отпечатали банкноти на стойност 132 610 945 лири, което се равнява на около 7,5 милиарда лири в днешни пари.² За изсипването им над Великобритания щели да са нужни цели ескадрони бомбардировачи, което не било проблем през май 1942 г., когато била замислена идеята. Докато отпечатаат банкнотите през 1943 г. обаче, военната обстановка се била променила.³ Германия губела на бойното поле, ресурсите на Луфтвафе били съсредоточени в Русия и нямало излишни самолети, които да хвърлят пари над Великобритания.

За разлика от Хитлер, който нямал власт над Английската банка, Ленин имал възможност да впрегне собствената си държавна машина, за да постигне желания хаос. Имали обаче сходна цел: да разбият *голямата илюзия за ценността и силата на парите*, по думите на Владимир Илич. И двамата диктатори – демонични познавачи на психологията, разбирали човешката слабост, динамиката на тълпата и дръното, до което могат да стигнат хората.

Парите могат да бъдат по-силни от всяка религия, идеология и армия. Заиграването с тях е нещо много повече от заиграване с цените, инфлацията и икономиката – то е заиграване с човешките глави. И коварният план на Хитлер ясно го показва.

Сляпото петно на икономистите

Глобалният разговор за парите е окупиран от множество мои колеги. Подобно на жреци, възвестяващи нова религия, ние, икономистите, се захемем да разясняваме на хората загадките на парите. Кариерата ми на икономист, специалист по парична политика, започна в Ирландската централна банка – храма, в който се измагьосват парите. Горедолу както католическите свещеници превръщат хляба в тялото Христово по време на причастие, така и служителите на централните банки вземат нищо незначещи хартийки и ги превръщат в пари. Впечатляващо чудо е. Всички вярваме в него, следователно е истина. Но наистина ли? Всъщност парите са абстракция и притежават стойност само докато всички (или поне достатъчно голяма част от хората) вярваме в тях. Подобно на религията, и те са продукт на човешкото въображение.

После се прехвърлих в инвестиционното банкиране, в което парите, измагьосани от Централната банка, се трансформират в друг вид: взривоопасно обещание, наречено *кредит*. Централните и търговските банки заедно управляват света на парите и диктуват колко пари ще се въртят, кой ще ги получава и на каква цена. Тези институции са ключът към механичната история на парите и обясняват обращението им в икономиката. Икономистите могат да ви кажат какво да правите, ако парите станат твърде много или твърде малко. Но разбирането на механизма – как парите се разпределят в икономическата система – не улавя най-интерес-

ната част от историята. Водопроводчикът може да е наясно как тече водата по тръбите, но не и да ви обясни защо водата е жизненоважна за всеки организъм. Най-вълнуващият аспект на парите е влиянието им върху нас: как ни променят, какво ни позволяват да правим, как изваждат наяве най-дълбоките ни импулси – де лицеприятни, де отвратителни. Макар и самият аз да съм дългогодишен добре платен член на икономическото племе, опитът ми показва, че повечето икономисти всъщност не разбират парите.

Икономистите се забавляват с парите. Те са субстанция със силно емоционално въздействие: могат да са греховни, възбуждащи и опасни; да променят мисленето и душевното състояние на човека. Парите са сила и власт, но могат да бъдат и избавление. Парите купуват независимост. Парите ни мотивират и отприщват енергията ни, а какво ще правим с нея, вече зависи от нас. Някои разпространяват възможностите, които те дават; други искат да ги пазят за себе си. Парите не влияят на човешкия морал – само го засилват. Ако вярвате, че алчността е хубаво нещо, така ще се държите и с парите. Ако вярвате в равенството и човешките права, може да използвате парите в тяхна подкрепа. Работата е там, че ние придаваме съществуване на парите чрез възображението си, парите се променят заедно с нас и от своя страна ни променят.

Харесва ни или не, целият днешен свят се върти около тази странна, измислена идея, която Ленин описва като *голяма илюзия*. Въведени преди хилядолетия, парите заемат централно място в съвременната култура: универсален език, който познават както богатите инвеститори във високотехнологичната Силициева долина, така и бедните водачи на рикши в Стария Делхи. Хора, които живеят на хиляди километри разстояние и не разбират нито езика, нито обичаите на другия, говорят помежду си на езика на парите. Парите са сила, която диктува движението на хора, стоки и идеи по целия свят. Те са мерило за усилията и талантите; с тях оценяваме и бъдещето. Както ще видим, една от най-ранните характеристики на парите е определянето на днешна цена на утрешния ден. Какво друго е лихвата, ако не цената на времето, изразена в пари? Дори да не се замисляте за това, вземайки 30-годишна ипотека, вие рисувате картина на житейската си ситуация след 30 години. Представяте си бъдещето чрез парите.

Парите определят отношенията между служител и работодател, купувач и продавач, търговец и производител. Но не само това: те дефинират връзката между управляваните и управляващите, между държавата и гражданите. Парите отключват удоволствия, поставят цена на желанията, изкуството и творчеството. Мотивират ни да се стремим, да постигаме, да изобретяваме, да поемаме рискове. Изваждат на показ тъмната страна на човека, провокирайки алчност, завист, омраза, насилие и, разбира се, колониализъм, който често е бил тласкан от перспективата за голяма финансова печалба. Парите са сложни, защото и хората са сложни.

Вълшебен инструмент

Парите са изключително находчива технология, измислена от хората, за да се справят по-лесно в един все по-сложен и взаимно свързан свят. Обикновено не мислим за парите като за инструмент и технология. Не че не мислим за парите; напротив, може би мислим за тях повече, отколкото ни се иска. Те са ни необходими, за да живеем, поради което рядко си позволяваме лукса да мислим за тях в друга светлина. Ако нямате достатъчно, се тревожите как да изкарате повече. Ако имате много, се тревожите как да не ги изгубите. Повечето хора биха се радвали на малко повече средства и ако измислят лесен начин да ги получат, вероятно ще се възползват. Парите купуват свобода: най-привлекателното им обещание е, че въоръжени с тях, можете да промените света си, като спечелите по-голям контрол върху живота си.

Като се има предвид централната роля на парите в живота ни, рядко се замисляме за тях концептуално. Не си задаваме дори сравнително прости въпроси, като: Какво са парите? Откъде идват? Могат ли да свършат? Можем ли да генерираме повече? Може би тъкмо тази липса на концептуални въпроси е показател за истинския успех на парите. Докато текаат и въртят света, всички се радваме, че съществуват, без да навлизаме в детайли как се случва така.

В миналото, когато се опитвахме да обясним развитието на предците си, често се фокусирахме върху източник на енергия или физическа технология, подпомогнала прогреса им – изобретяването на колелото, откриването на въглищата, появата на ралото. Но какво да кажем за *социални*

те технологии, които са ни помагали да се организираме в името на общите си цели, укрепвайки сътрудничеството помежду ни? Един от тези инструменти е езикът, който хората са развивали в продължение на десетки хиляди години, за да могат да общуват помежду си по по-напреднал, точен и взаимно полезен начин. С развитието на земеделието преди няколко хилядолетия обаче социалното сътрудничество получило огромен тласък. Хората вече не общували предимно със семейството и родствениците си, а заживели заедно в големи, постоянни поселища.

Всички сме чували мантрата, че парите са коренът на всяко зло. Но те са и инструмент на мира. Вместо да убиват съседите за храна и вещи, новите уседнали земеделски общности се научили да търгуват, използвайки парите. Парите предоставили алтернатива на войната. Ако можем да разменяме каквото ни е нужно помежду си и с различни племена на взаимно договорена цена, за какво ни е да се бием?

Търговията създава предпоставка за по-мирно съществуване на народите, включително между напълно непознати хора от различни региони и култури. Те не просто разменяли стоки, но и идеи, норми, нововъведения. Със зараждането на земеделието човечеството поело по път, който скоро щял да доведе до създаването на градове, държави и империи с централизирана власт и обществена йерархия. Ловците събирачи живеели в постоянно противоборство с Майката природа, но с колонизирането на земята започнали да произвеждат излишък от храна, който можел да бъде обложен от държавата. Постепенно се родили писмеността, геометрията, астрономията, числата, математиката, философията, архитектурата и политиката – инструментите, с които свързваме явленията, наречено *цивилизация*. Зъбните колела се завъртели и технологичните иновации следвали една подир друга: одомашняване на животни, култивиране и кръстосване на растения, все по-добри методи за съхранение на храна, транспорт на стоки по море. Парите са фундаментална технология – често пренебрегвана, но основа и двигател на човешкото развитие.

Колкото по-сложни ставали обществата, толкова повече разчитали на парите. Ранните цивилизации, боравещи с пари, спечелили конкурентно предимство пред останалите, а изобретенията им променяли хода на историята. Ще видим, че парите са бунтарска технология. Новите форми събарят стари системи, а еволюцията им подтиква икономическото, со-

циалното и политическото развитие в постоянен цикъл на положителна обратна връзка.

Плутофити

През последните 5000 години парите коренно са променили хората, отношенията помежду ни и връзката ни с планетата. Може да се каже, че те са дефиниращата технология на Homo sapiens. Ние еволюираме заедно с парите; създали сме ги, но и те създават нас. Антрополозите често определят човека като *пирофит*, т.е. формиран от огъня.⁴ Наблюденията, изложени в тази книга, обаче разкриват една обща нишка, а именно – че през последните пет хилядолетия ние сме станали (с извинение към езиковите пуристи за измислената дума) *плутофити**: вид, който се е адаптирал и е бил адаптиран от парите. В продължение на 400 000 години технологията, която най-силно е повлияла на развитието ни, бил огънят; но решаващата технология за формирането на човечеството през последните 5000 години са парите. *Били* сме пирофити, но постепенно сме станали плутофити. Тази книга разказва за завръзката между любопитния примат и вълшебната технология.

За разлика от други технологии, парите са ефимерни. Те съществуват в съзнанието ни и символизируют ценност, но сами по себе си не притежават такава. Функционирането им изисква значителна ментална абстракция. Може би звучи контраинтуитивно, но парите са ценни не когато са рядкост, а когато са в изобилие. В това отношение си приличат с друга забележителна човешка технология: езикът. И парите, и езикът са феномен на множеството. Колкото повече хора ги използват, толкова по-ценни стават. И също както диалектите се претопяват в по-големи и употребявани езици, така и различните видове пари, измислени в рамките на малки групи от хора, се сливат в по-големи, приложими и адаптивни форми, най-видната от които за момента е американският долар.

Основното свойство на парите – да представляват универсална ценност, която се разбира и приема от всички – е сред основните стълбове на днешните организирани общества. Парите се доказваха като една от

* По името на Плутос, древногръцкият бог на богатството и изобилието. – Бел. прев.

най-съблазнителните и устойчиви идеи през последните 5000 години. С времето всички други модуси на организация на сложните човешки общества – феодални земевладелски системи, аристократични йерархии, комунистически нирвани – неминуемо са били измествани от общества, фокусирани върху парите.

От ловци събирачи към събирачи на данни

Скъпи читателю, длъжен съм да предупредя, че поемате на път с икономист, който, в интерес на истината, е леко скептичен относно капациитета на собствената си гилдия да разкаже историята на парите. Ще разгледаме много култури, изиграли роля за развитието им, и ще видим как всяка се е развивала заедно с тях. Ще забележим, че умелото използване на парите е съвпадало с други иновации и разцвети, в т.ч. писмеността, математиката, правото, демокрацията и философията. Тази коеволюция ни навежда на вечния въпрос за кокошката и яйцето: парите ли са тласкали напредъка в други сфери, или този напредък е подтиквал развитието на парите? Ще тръгнем от Африка и първите археологически доказателства за броење, което може дори да е било зачатък на счетоводство – колкото и чуждо да ни звучи това за каменната ера. Оттам ще продължим към Месопотамия и нейните поселения от градски тип, където към 3500 г. пр.н.е. се появили ранни форми на парите. Ще се спрем в Древна Гърция и ще видим как идеите на логиката, демокрацията и философията са свързани с общата нишка на търговията и парите, а после ще открием, че великата Римска империя набрала мощ не само със завоевания, но и благодарение на кредитната система. През Средновековието настъпил спад в употребата на парите – заедно с други крайъгълни камъни на класическата цивилизация. Намаленото им обращение възпрепятствало прогреса, но възраждането им през XI в. повежда Западна Европа към разцвета на Флоренция и Ренесанса, а по-късно – и Реформацията. Ще проследим парите в революционната епоха от Холандската република през XVI и началото на XVII в. до Френската революция и Американската война за независимост от XVIII в. Ще се взрем в тъмната страна на парите, разкрита от европейската колонизация, която ги противопоставя на човешкото дос-

мойнство – и за жалост, те печелят. Ще анализираме връзката между парите, либералната мисъл и интелектуалния прогрес през XIX в. – от теорията на Дарвин през модернизма до наши дни.

Ще видим, че всяко нововъведение в света на парите – лихвите, монетите, счетоводните баланси – водят до още и още изобретения. Всяка стъпка е трамплин за следващата. Историите, разказани във всяка глава, по необходимост са подбрани и фокусирани върху събития, обясняващи връзката между парите и човешкия прогрес, взаимното влияние помежду им и ролята им за развитието на цивилизацията. Тази книга е написана в дълбин от бял, направо розовеещ ирландец. Ако беше написана някъде другаде, от някого друго, историите също щяха да са други и също толкова верни. Надявам се тези, които съм избрал аз, да грабнат вниманието и интереса ви по същия начин, както приковаваха моя, докато ги пишех.

По пътя си ще срещнем Кушим – първия човек, чието име е запазено в писмен вид; Ксенофонт – първия икономист; императорите Нерон и Веспасиан, дори самия Исус. Ще се потопим в световите на Данте, Фибоначи, Гутенберг и Петър Велики; ще се насладим на компанията на Джонатан Суифт, Шарл дьо Талейран и Александър Хамилтън, а после ще навеситим Чарлс Дарвин, Роджър Кейсмънт, Джеймс Джойс и Джуду Гарланд. Малко преди появата на криптовалутата ще се запознаем с най-великия фалшификатор в света, ще се впуснем в хаоса на Fox News в Ню Йорк в деня преди срива на *Бър Стърнс* (Bear Stearns) през 2008 г. и ще видим кои са хората, които днес управляват глобалните пари.

Според гръцката митология Зевс наказал Прометей, защото е дал на хората толкова мощна технология, че владетелят на Олимп се боял да не надвият боговете. Гърците разбирали, че огънят е белязал фундаментална промяна в отношенията между човека и останалия свят. Смятали, че сме създадени от четири елемента – земя, вятър, огън и вода; същите стихии, които формирали цялата им вселена. Преди около 5000 години сме изобретили още един елемент, още една стихия – парите. Ако огънят бил Прометеевата сила на гревността, то днешната са парите. Умните примати – за добро или зло, видоизменили света по начин, който би бил невъзможен без парите.

Историята на парите е история на самото човечество.